

Sınırları ve Mekânı Yeniden Düşünmek Tarihteki Bumerang: “İmparatorluk”

Bengül Güngörmez Akosman*

Öz

İmparatorluk yalnızca tarihsel bir kavram değil, aynı zamanda sosyal bilimlerde karşılaştırmalı analiznin hedefi de olmuştur. Bazı düşünürler eski ve yeni imparatorlukları karşılaştırmakta ve onların dünya politikası içindeki rolleri hakkında yazmaktadır. Elinizdeki makale, yakın dönemde sosyal teoride gündeme gelen ‘imparatorluğun yeniden keşfi’ meselesini ele almaktadır. Bu amaçla makalede imparatorluk ve ulus devletin geleceği hakkında düşünen ve yazan Herfried Münkler, Karen Barkey, Carl Schmitt, Benedict Anderson, Halil İncılık, Kemal Tahir, Hüsamet-tin Arslan gibi bazı yazarların bu konudaki görüşleri ele alındı. Makalenin temel amacı imparatorluk vizyonunun parçalanmış ve bölünmüş durumumuza ve ulus devletin yarattığı spiritüel karmaşaya deva olup olamayacağını analiz etmektir. Bugün hayatımızın merkezinde bulunan problemler ulus devlet vizyonunun aksine imparatorluk vizyonuyla tarihimize ve imparatorluk geçmişimize geri dönmeyi gerektirmektedir. Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu’nun vizyonunu kısmen analiz ettiğimiz gibi, hedefimiz imparatorluk ve ulus devlet kontekstinde sınırları ve mekânı Schmitt’in kavramlarıyla yeniden düşünmektir.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, UlusDevlet, Sınır, Mekân, Demokratik İmparatorluk.

Rethinking Borders and Space, Boomerang in History: “Empire”

Abstract

The empire is not only a historical concept but also an object of the comparative analysis in social sciences. Some thinkers compare the modern empires and old empires and write about their roles in world politics. The aim of the present paper is to focus on the recent topic of ‘rediscovery of the empire’ in the social theory. With this aim, our study deals in large measure with some thinkers’ approaches to the empire and the future of the nation state as a historical-political problem: Herfried Münkler, Karen Barkey, Carl Schmitt, Benedict Anderson, Halil İncılık, Kemal Tahir, Hüsamet-tin Arslan. The present paper’s main aim is to analyze whether the empire vision can contribute to the recovery of our fragmented situation and spiritual disorder created by the nation-state. The major problems in our life today requires us to return to our past and empire history not with nation-state vision but empire vision. This article also partly investigates the vision of Ottoman Empire and aims to rethink borders and space in Schmit’s own words, in the context of empire and nation state.

Keywords: Empire, Nation-state, Border, Space, Democratic Empire.

*Doç. Dr., | Bursa Uludağ Üniversitesi | bengulg2000@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-5088-9675 | DOI: 10.36484/liberal.606687

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 23-35.

Gönderim Tarihi: 19 Ağustos 2019 | Kabul Tarihi: 29 Ağustos 2019

“İttihat ve Terakki liderlerine bizim neslimiz hem borçlu, hem de kırgındır. Borcumuz en bayağı şekilde çürümüş, hantal, çağdışı ve her türlü haysiyetten yoksun bir istibdat idaresini cesur bir hamleyle çökertmelerinden ve genç nesle bir benlik gururu, bir gelecek ümidi aşılamalarından gelir. Kızgınlığımız ise uyandırdıkları bu ümit için, bizim neslimize verdiği hayal kırıklığındandır.”

Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*

İmparatorluk Meselesine Bir Giriş: Resmi ve Gayri Resmi Sınırlar

“20. Asrın başında coğrafyamız üzerinde dönemin egemen güçlerinin çizdiği politik sınırlar” diyordu merhum Hüsamettin Arslan, “sadece ‘politik’ sınırlardır. Ekonomik, stratejik, dinî ve kültürel nihaî sınırları yalnızca Tanrı çizebilir.” Gerçekten de Arslan haklıdır. Nihai sınırları yalnızca Allah çizebilir. Tarih Allah’ın eyleminin tecelligâhı. Devletin cumhuriyetin kuruluş sürecindeki sınır politikasının çoktan sınır ötesi politikalarla tebdil edildiğini, savaştan kaçan imparatorluk halklarının Anadolu’ya doluştuğunu ve bugün devlet tarafından kucaklandığını gördüğümüz an mekâna muktedir olanın Allah olduğunu bir kez daha anlarız.

Arslan’ın yukarıdaki sözlerin devamında ifade ettiği üzere “egemen güçler zulme ve baskıya başvurmaksızın ‘etnik’ sınırlar çizemezler. Osmanlı İmparatorluğu, ‘politik’ açıdan yoktur; fakat kültürel, dini, ekonomik ve stratejik açıdan 20.yüzyıldan önceki kadar vardır ve diridir. Cumhuriyetimizin kuruluş hamlesini tescil eden uluslararası anlaşmalar Osmanlı’nın mirasını Anadolu’ya hapsedmiştir. Lozan, Sykes-Picot prangamızdır.”¹ Peki ya Misak-ı Milli? Misak-ı Milli’nin nasıl ve kimler tarafından hangi şartlar altında hazırlandığını tekrar oturup düşünmek zorundayız. Misak-ı Milli sınırlarından bile niçin geri çekildiğimizi sorgulamalıyız. Türkiye, Cumhuriyetle, resmi ideoloji ve resmi tarih anlayışıyla gömdüğü imparatorluk kara kutusunu açmak zorundadır. Ulus devlete geçerken ve geçtikten sonra açılmayan kara kutuyu geç de olsa en azından bugün imparatorlukların yeni model paktlarla gerçekleştirdiği küreselleşen ya da küreselleşemeyen bir dünyada açmak zorundayız.

On altıncı ve on yedinci yüzyılda, İngilizler, yani koyun yetiştiricisi olan bir halk bir korsanlar halkına, “denizin çocukları”na nasıl dönüştü? diye soran Schmitt, onların korsanlıktan dünyaya hükmeden sömürgecilere nasıl dönüştüğü üzerine de kafa yorar.² Schmitt’e göre, “herkesi sollayıp geçen, bütün rakiplerini mağlup eden ve okyanuslarda hâkimiyet üzerine tesis edi-

1 Hüsamettin Arslan, “İmparatorluğun Dansı”, *Derin Tarih*, Sayı: 61, 2017.

2 Carl Schmitt, “Kara ve Deniz”, *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme*, çev. Gültekin Yıldız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 83-91.

len dünya hâkimiyetini savaşarak elde eden İngilizlerdir... İngiltere gerçekten varlığını karadan deniz unsuruna taşımıştır. Bu sayede çok sayıda deniz çatışmasını ve savaşı değil, bambaşka ve sonsuz ölçüde fazla başka bir şeyi, bir devrimi ve de en büyüğünden bir devrimi, gezegen boyutunda bir mekân devrimini de kazanmıştır.”³ Büyük tarihî değişiklikler mekân tasavvurundaki değişiklikle alâkalıysa, yani Schmitt haklıysa, İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecimiz de mekân tasavvurumuzdaki değişiklikle alâkalıdır. Sultan Abdülhamit, haleflerine imparatorluğu teslim etmek zorunda kaldığında dört milyon km²yi geçen bir alan⁴ı içeren imparatorluk, ulus devlet kurulduğunda 780bin km²yi biraz geçiyordu. Ne oldu da İmparatorluk elitleri mekân tasavvurlarını bu kadar dar bir coğrafyaya, Anadolu’ya sıkıştırdılar? Misak-ı Milli sınırlarını kim, neye göre çizdi? Mekân tasavvurunun değişimi kültürün de dönüşümü demektir. Mekân tasavvuru geniş bir alandan dar bir alana doğru sıkışınca kültür tasavvuru da homojenleşip güdükleşti. Halklar kültürleriyle, geçmişten bugüne taşıdıkları gelenekleriyle bu güdükleşmeye, çekilmeye ve zayıflamaya rağmen var oldular. “Ne oldu da İmparatorluk elitleri mekân tasavvurlarını bu dar alana, Anadolu’ya sıkıştırdılar?” sorusu evvelâ tarihçilerin ve ülkemiz politologlarının cevaplaması gereken bir sorudur. Tarihçilerin ve politologların sırasına coğrafyacılara da geçmelidir. “Çünkü coğrafya, her şeyden önce savaş yapmaya yarar”⁵ diyor ünlü coğrafyacı Yves Lacoste. Topraklar, yani coğrafya üzerinde iktidarların girdiği rekabet, haritaların nasıl çizileceği, sınırların nasıl belirleneceği son derece mühim meselelerdir. Lacoste’in dediği gibi hiçbir harita yansız değildir. “Kaçınılmaz tahakkümün, mekân tahakkümünün aracı olan harita öncelikle yetkililer tarafından ve yetkililer için hazırlanır.”⁶ Peki bizim haritamız kim için hazırlandı? Onu kim ya da kimler çizdi? İlim adamlarının mı yoksa kurmay heyetlerinin coğrafyası mı? İmparatorluğun büyük haritasının önünde incelemelerde bulunan öğrencilerden –Şevket Süreyya Aydemir *Suyu Arayan Adam* eserinde bundan şevkle bahseder – bir haritanın ne işe yaradığını ve nasıl okunması gerektiğini bilmeyen öğrencileri yetiştiren eğitim sistemine geçiş yukarıdaki soruların sorulmaması için tasarlandı. Haritasız nesiller. Dolayısıyla da pusulasız. Bugünkü öğrencilerin anladığı haritalar yalnızca turist haritaları. Üstelik kendi ülkelerine ve geçmişlerine turist gençlerin turistik haritaları iki mahalle ötelinde ne olduğunu bilmelerini de sağlamıyor.

3 Schmitt, *a.g.e.*, ss. 93-95.

4 Kemal Tahir, *Notlar 13/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 382-383.

5 Yves Lacoste, *Coğrafya Her şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Ayrıntı Yayınları, çev. Selim Sezer, İstanbul, 2014.

6 *a.g.e.*, s. 51.

“Ne oldu da İmparatorluk elitleri mekân tasavvurlarını bu dar alana, Anadolu’ya sıkıştırdılar?” sorusunu ne hikmetse tarihçiler ya da politologlar veya coğrafyacıardan çok memleket meselesiyle dertlenen edebiyatçılar cevaplamaya çalışmış. Bakın Kemal Tahir, *Notlar*’ında İmparatorluğu kaybetmemenin, mekân tasavvurunu küçültmemenin yollarını namuslu insanlar ararlarken – bunlar, mandacı olarak memlekete yabancıları çağırarak suçlanıyordu - diğerlerinin nasıl bir hıyanet içerisinde olduğuyla alâkalı ne diyor: Bütün bu işlerin gürültüsüz, patırtısız çevrilmesi için ilk iş olarak, ihâneti vataniye kanunu çıkarılmış, İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur. Bu Mahkemeler, “Yahu İmparatorluktan nasıl vazgeçebiliriz?” “Bunun bedeli bu mudur?” diyenleri tepelemek, böyle düşünecekleri de baskı altında tutmak niyetiyle ne idüğü belirsiz adamların idaresinde çalıştırılmışlardır. Bunun güç yetiremediği yerlerde ise düpedüz İttihatçı metoduyla siyasal cinayetlere başvurulmuş, ilk ağızda iki Lâzistan Mebusu öldürülmüştür.⁷

Kara kutuyu açmak belki bir ‘sosyolog’ olarak haddimize değil ve açılması yasal sınırlarla da korunuyor olabilir ama söylememiz lazım ki hakikaten bizdeki durum oldukça tuhaftır. Bir mukayese yapmak mümkün. Şöyle ki hemen kuzeyimizdeki, yüzlerce yıl büyük bir imparatorluk olarak varlığını sürdürmüş Rusya’nın tarihine bir göz atmak yeter. Çarlık Rusyası’nın yıkılışını SSCB takip etmiş, SSCB, Çarlık Rusyası’nın ‘imparatorluk vizyonu’nu kendi tarzında sürdürmüşken Osmanlı İmparatorluğu’nun ertesinde kurulan ulus devletin ‘imparatorluk vizyonu’ndan bu kadar uzak olması son derece şaşırtıcıdır. Sovyet İmparatorluğu’nun yıkılışını inceleyen Héléne Carrère D’Encausse, Hem Gorbaçov hem de Yeltsin’in imparatorluğu sonuna kadar kurtarma ve sürdürme peşinde olduklarını ifade ediyor ve şöyle diyordu: Gorbaçov imparatorluğu kurtarmayı düşlemişti. Yeltsin Gorbaçov’un tasarısının özünü yeniden ele aldı ama onu imparatorluğun tarihi merkezine, Rus topraklarına uyguladı. Son kertede birbirlerine o kadar şiddetle muhalefet etmiş, hatta birbirlerinden nefret etmiş olan, çok büyük karizmaya sahip bu iki adam ülkelerinin tarihi göz önüne alındığında birbirlerinden ayrılmaz. Kâh benzer kâh farklı yollarla aynı hedefin peşine düşmüşlerdir: Rusların gecikmesini telafi etmek.⁸

Bugün İstiklâl Mahkemeleri olmadığı gibi İmparatorluk ve ulus devlet vizyonunu sıkıştırılmış mekân tasavvuru kontekstinde tartışalım diyen elitler de yok. Körler sağırılar birbirini ağırlar. İmparatorluğun kaybına ağıt yakan birkaç kalemi saymazsak Türkiye’de elitler muhafazakâr elitleriyle birlikte büyük ölçüde ulus devlet vizyonu ile çoktan uzlaşmış durumda; küreselleşmeciler

7 Kemal Tahir, *Notlar/Çöküntü*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 283.

8 Héléne Carrère D’Encausse, *Dünyayı Değiştiren Altı Yıl, 1985-1991, Sovyet İmparatorluğu’nun Yıkılışı*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 241.

belki bir fark yaratabilirdi lâkin onlarda da imparatorluk geçmişine ait ne bir hissiyat, ne de devraldıkları kültürel ve manevi bir miras var. Bununla birlikte dünyada ve dünya elitleri için imparatorluklar çağı henüz kapanmamıştır. Ya da gelecek yüzyıllar imparatorluklar çağı olacaktır. Dünya elitleri bu meseleyi hararetle tartışmaktadır.⁹ Bugün Amerikan İmparatorluğu'ndan söz edilmesi boşa değildir. Eğer İmparatorluk mantığı üzerine harikulâde bir kitabın yazarı olan Herfried Münkler'in dediği gibi, "imparatorluğun kendini kaos korkusunun zıt kutbu, düzensizliğe karşı düzenin, kötülüğe karşı iyiliğin koruyucusu olarak gördüğü bir role soyunup meşrulaştırması, dünya imparatorluğunun temel gerekçesi de olan emperyal misyona tekabül ediyorsa"¹⁰ Amerika bas-bayağı bir imparatorluktur. Ulus devletler tutucu ve sadece kendi iç işleri ile uğraşırken, imparatorluklar misyonları için diğer devletlerin iç işlerine karışır. Düşman içerde değil, dışarıdadır. Onlarla savaşa girer ve onlara yaptırım uygular. Bugün ABD, kara, deniz, hava ve uzaydaki hâkimiyetini dünyanın herhangi bir bölgesiyle sınırlandırmıyor. Dünyanın bütününe hükmetmek istiyor. Eski ABD başkanı Bush'un "who's not for us is against us" (Bizden yana olmayan bize karşıdır)" sözü emperyal mantığın dürüst bir ifadesidir.¹¹

İmparatorluk Muamması

Biri Arminyuşçu diğeri Kalvenci iki kilisenin Constantinople'da bulunduğunu düşünelim. Türkler kenarda sessizce durmuş, Hıristiyanların Hıristiyanlara karşı nasıl insanlık dışı bir zalimlik gösterdiğini görüp kahkahayla gülüyorken, bu kiliselerden birinin, başka yerlerde uygulandığı gibi sırf bazı doktrinleri ve ayinleri farklı diye diğerinin mensuplarını mülklerinden ve özgürlüklerinden yoksun bırakmaya hakkı olduğunu söyleyen çıkacak mıdır?¹²

Hendeklerimizden çıkıp dünyanın geri kalanı neler yapıyor bakalım. Sultan farklı dinlerden 20 milyon kişiyi barış içinde yönetiyor; Constantinople'da 200.000 Rum güvenlik içinde yaşıyor; Müftü, Rum patriğini bizzat atayıp imparatora takdim ediyor, ayrıca Latin bir patrik de kabul ediyorlar. Sultan Rum

9 Bu konuda geniş bir literatür vardır. Bu devasa literatürden makalede zikredilenler dışında birkaç eser zikretmek gerekirse: Hardt Michael ve Negri Antonio, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2000, Mann Michael, *Incoherent Empire*, Verso, Londra, 2005, Harvey David, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 2005, Ferguson Niall, *İmparatorluk, Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, Douzinas Costas, *İnsan Hakları ve İmparatorluk, Kozmopolitanizmin Siyasal Felsefesi*, çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

10 Herfried Münkler, *İmparatorluklar, Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.10.

11 Münkler, *a.g.e.*, s. 35.

12 John Locke, "A Letter Concerning Toleration", Locke'dan zikreden Barkey, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar, Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s.150.

adalarının bazıları için şu usulü kullanarak Latin Psikoposlar atıyor: “Ona Sakız Adası’na gidip orada eski adetlere ve başlıca ayinlerine göre piskopos olarak görev yapmasını emrediyorum.” İmparatorluk Jakobitlerle, Nasturilerle, Monotelitlerle dolu; Kıptileri, Aziz Yuhanna Hıristiyanlarını, Yahudileri ve Hinduları içine alıyor. Türkiye’nin kayıtlarında, bu dinlerden birinin başlattığı bir isyan görülüyor.¹³

Osmanlı, Avrupalılar tarafından sıkça “Şark despotizmi”¹⁴ kavramıyla anılırken, yukarıdaki sözlerin sahibi Batılı düşünürler birer yüzyıl arayla, doğularındaki bir imparatorluk hakkında kendilerince hiç de oryantalist olmayan önemli bir tespiti dile getiriyorlardı. Ortaçağ ve Reformasyon Avrupası’nda kan gövdeyi götürürken, halkların üzerinde baskı ve despotizm hâkimken Osmanlıların hoşgörülü ortamı dikkatlerini çekmiş ve bu ortam yazılarına misafir olmuştu.

Cumhuriyetin neredeyse yüzüncü yılına ulaşmak üzereyken, İmparatorluk biz cumhuriyet çocukları için hâlâ bir muamma. İmparatorluk muammasını biraz anlamaya çalışalım. İmparatorluk¹⁵ olmanın merkezde değil, periferide kurulmakla ilgisi çok büyüktür. Bu bakımdan Osmanlılar şanslıydı. Anadolu’nun periferisindeydiler. Münkler’e göre “başarılı imparatorlukların çoğu dünya politikasının uğruna savaştığı alanların merkezinde değil, kenarında gerçekleşmiştir; Büyük Britanya ve Rusya için olduğu kadar ABD ve Roma ya da İspanya ve Portekiz için de geçerlidir bu. Osmanlı İmparatorluğu bile Anadolu’daki periferide kuruldu ve Küçük Asya-Güneydoğu Avrupa’daki sonraki merkezine ancak genişleme döneminde ilerledi.”¹⁶ Münkler, Pers ve Çin İmparatorluklarının ise birer istisna olduğunu söyler. Merkezdeki güçler rakip güçlerle sürekli savaşma durumundayken periferideki güçler kenarda oldukları için daha kârlı işlere girip ilerisi için büyük kazanımlar elde edebilirler. İmparatorluğun doğuşu ve emperyal tarzda kurumlaşması sınır bölgelerindeki ve çevresindeki gruplarla ittifakını gerektirir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş sürecine baktığımızda Osman Bey’in bulunduğu çevredeki birçok farklı grubu birbirine bağladığını görüyoruz. Osman Bey beyliğini ittifaklarla ayakta tutmuş ve büyütüştür. Karen Barkey’e göre, “Osman Bey liderlik açısından önemli iki işi başarıyla yerine getirmiştir: Başarılı savaşlardan elde edilen ganimetin yeniden dağıtımını ve aracılık yoluyla bağlılık talebinde bulunabilmiş; yatay ilişkileri dikey komuta ve kontrol ilişkilerine

13 Voltaire, *Toleration and Other Essays*, Voltaire’den zikreden Barkey, *a.g.e.*, s. 150.

14 Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 118.

15 İmparatorluk kavramının genel bir değerlendirmesi için bkz. Ünlü Barış R., “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 237-266, 65-3, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870159.pdf>.

16 Münkler, *a.g.e.*, s. 65.

dönüştürebilmiştir.”¹⁷ Barkey, Osman Bey’in lider olarak boşuna seçilmediğini, yalnızca fiziksel ve zihinsel olarak güçlü olduğu için değil, kendi grubunu başka birçok gruba etkili bir şekilde bağlayabileceği için seçildiğini de ekler. “Osman Bey av seferlerinde, savaşlarda ya da ticaret, koruma ve karşılıklı yardım gibi gündelik işlerde hem yerel Hıristiyan beylerle hem de Müslüman beylerle arkadaşlık etmiştir.¹⁸ Barkey’den öğrendiğimize göre, II. Beyazıt, kurduğu ordusunda dine dayalı ayrımcılıktan kaçınıp, ordularını hem Müslüman hem de Hıristiyan savaşçılara açarken Orhan Bey selefinin bu vizyonu sürdürerek kendisine birçok Rum danışman tutmuştur. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü Barkey’in de söylediği üzere, “Osmanlı’nın iktidarının temeli, sınırlar, özellikle de dini sınırlar arasındaki aracılıkta yatmaktadır. Bu inşanın ironisi gözden kaçırılmamalıdır çünkü şurası açıktır ki Batı, Latin Hıristiyanlığını pekiştirir, Ortodoks Hıristiyanlığa her köşe başında karşı çıkar, onu her köşe başında ezerken Müslümanlar ve Rum Ortodoks Hıristiyanlar melez bir devletin temelini atıyorlardı.”¹⁹ Barkey’in tezleri gazâ tezinden (İslam savaşçısı olarak Türkmenler’in fetihleri)²⁰ ziyade dini ethosa pek fazla odaklanmadan Osmanlılar’ın çok kültürlü yapıyı zekice analiz edip anlamalarını, yeni düzenin farklılarla birlikte yaşamaya ve sınırları aşmaya bağlı olduğuna dair derin ferasetlerini vurgular. Barkey’e göre Osmanlılar son derece liberal ve hoşgörülüdürler. Üstelik bu durum onların dinlerinin bir parçasıydı. Zira “Osmanlı liderlerinin başka gruplara karşı hoşgörülü ve liberal söylemi de çokseslilik işaretleri vermenin bir sonucuydu. Başka bir deyişle, dinî söylemin formüle edilme tarzı doğrudu; fakat bu aynı zamanda kısmen çok etnili, çok dinli bir toplumda ayakta kalma mekanizmasının bir parçasıydı. Osmanlı liderleri Hıristiyanlık inancına kabul gösterdiklerinde, Hıristiyanlık ve Yahudiliği Müslüman nüfusu tam anlamıyla hoşnut edecek diğer kitap dinleri olarak gören İslamî kaidelere göre hareket ediyorlardı.”²¹

İnalçık’a göre, “Osman, Germiyan tarafından gelen yağma akınlarına karşı bölge Hıristiyanlarını koruma görevini üstlenmiş, fetholunan yerlerde yerli Hıristiyan halkı, köylü ve şehirliyi *istimâlet* ile yerlerinde bırakıp korumuştur. ‘İstimâlet’, hoşgörü ile kendi tarafına kazanma anlamındadır. Osmanlı

17 Barkey, *a.g.e.*, s. 66.

18 Barkey, *a.g.e.*, s. 70.

19 Barkey, *a.g.e.*, s. 79.

20 Bunu söylerken elbette Türk-İslâm gazâ hareketine dair tarih tezinin önemini yadsımıyorum. İnalçık’ın da ifade ettiği üzere, Osmanlı Beyliği’nin ortaya çıkışını üç temel etken belirlemiştir: “ilk bir demografik devrim, Oğuzların yani Türkmenlerin Anadolu’ya sürekli yoğun göçleri ve Selçuklu saltanatının kuruluşu, ikinci olarak Moğol istilası ve egemenliği altında Türk-İslâm gazâ hareketinin yeni bir ivme kazanması ve nihayet Denizli, Antalya, Ayasuluk ve Bursa’nın milletlerarası pazarlar durumuna yükselerek Türkiye’nin dünya ticaret yolları üzerinde önemini korumuş olması.” İnalçık Halil, *Seçme Eserleri, Devlet-İ Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, İstanbul, s.3. Kuşkusuz beylikten imparatorluk haline gelmesi de gazâ geleneğine bağlıdır. Bkz. ss. 9-42.

21 Barkey, *a.g.e.*, ss. 86-87.

kaynakları, istimâletin, Osmanlı fetihlerinde ve devletin kolaylıkla yayılışında önemini vurgularlar.”²² Sonraki dönemlerdeki emperyal inşanın kurumlaşmasında da aynı vizyon devam eder. Bizanslılar nasıl Roma İmparatorluğu’nun bazı kurumlarını tekrarladıysa, Osmanlılar da onların kurumlarını ve pratiklerini öğrenip, kendi tarzlarını -Türk-İslam gelenekleriyle - yansıtarak tekrarladılar. “Osmanlı sultanları tarzlarıyla Roma ve Bizans imparatorlarını örnek alıyor, onların uyguladığı birçok pratiği öğrenip benimsiyordu.”²³ Barkey’e göre, Bizanslılar nasıl Roma İmparatorluğu’nun çeşitli yönlerini alıp tekrarlamışlarsa Osmanlılar da onların birçok pratiğini öğrenip benimsemişti. Hatta Osmanlı’nın emperyal kurumları, Roma İmparatorluğu’nun emperyal kurumlarına çok benzer bir tarzda inşa edilmişti.²⁴

Bu emperyal vizyon yalnızca kültürel alanda değil, başka alanlarda da özellikle de Osmanlıların ticari alandaki son derece liberal politikalarında kendini göstermiştir. Osmanlılar’ın bir imtiyaz olarak yabancı devletlere kapitülasyonları niye tanıdığına dair doğru düzgün bir izahatta bulunmayan resmi tarihçiliğin kapitülasyonları geçmişin kara lekesi olarak göstermesini içselleştiren biz cumhuriyet çocukları bugün Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki çalışmalarıyla ünlü en önemli tarihçimiz İnalçık’tan Osmanlıların kapitülasyonları “ticareti teşvik için verdiklerini ve böylece modern kapitalizmin yükselmesinin sağlayan Avrupalı bir ekonomik sistemin parçası olduklarını” öğreniyoruz. İnalçık’ın ifade ettiği üzere, “Kapitülasyonların imtiyazları kademeli olarak o kadar yaygınlaştırıldı ki, Doğu Akdeniz ticareti uzmanları olan Paul Masson ve R. Mantran, 17.yyda yabancı tüccarlara karşı Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha fazla liberal politika uygulayan dünyada başka hiçbir devlet bulunmadığını tam bir görüş birliği içinde vurgulayabiliyor.”²⁵

Bir Deli Gömleği: Ulus Devlet

“Herodotos’tan Montesquieu’ye ve onun da ötesine, şairler, tarihçiler ve filozoflar” diyor Charles Tilly, “kültürümüzün standart edebi biçimlerinden birini tekrar tekrar üretmişlerdir: Yıkılmış bir imparatorluğa ağıtlar.”²⁶ Tilly Batılı bir düşünür. Kendi kültüründen hareketle bir tespitte bulunuyor. Bizim ağıdımızı filozoflar ya da tarihçiler değil, şairler, daha doğrusu imparatorluğun kaybını derinden tecrübe etmiş bir şair yaktı: Mehmet Akif Ersoy.

22 İnalçık, *a.g.e.*, s. 12.

23 Barkey, *a.g.e.*, s. 98.

24 Barkey, *a.g.e.*, s. 98.

25 Halil İnalçık, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss. 168-169.

26 Tilly Charles, “İmparatorluklar Nasıl Yıkılır”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997, ss. 11-32.

Bizim ağdımız İstiklal Marşı'mızdır. Marş! Ben" diyordu bir konuşmasında merhum Hüsamettin Arslan "İstiklal Marşı'ndaki 'korkma' sözünün, yalnızca korkmuş bir halka söylenebileceğini düşünüyorum. Onun için onu bir marş olarak düşünmüyorum. Bestesi marş olsa bile güftesi bir ağıttır. İstiklal Marşı, imparatorluğa yazılmış bir ağıttır."

Lise tarih ders kitaplarının bize, yani cumhuriyet nesillerine ezberlettiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun vizyonsuzluğu, köhnemişliği ve çürüyüşü hakkındaki çok sayıda klişe günümüzde yıkılırken, ortaya çıkan gerçekler, imparatorluğun aksine ulus devletlerin aslında ne kadar suni, homojen, hoşgörüsüz ve insanlığın "kendiliğinden doğan düzenine" aykırı olduğunu gösteriyor. İmparatorluklar yenilenme kabiliyetine ve esnekliğe sahipken ulus devletler katı ve değişime son derece kapalıdır. Toplum onlar için bir ölçme biçme nesnesidir. Rasyonalizasyon ve bürokratik merkezleşme ulus devletin hayatta kalmasının ve varlığını sürdürmesinin temel şartıdır. "Modern devlet, memurları vasıtasıyla tam olarak en kolay şekilde izlenecek, hesaplanacak, değerlendirilecek ve yönetilecek standart özelliklere sahip bir coğrafya ve bir nüfus yaratmaya çabalar."²⁷ Devlet katı kurallarını, çoğunlukla toplumun talepleri ağır bastıkça ya da bu talepler bir tehdit oluşturduğunda değiştirir.

Benedict Anderson'a göre, "ulus *hayal edilmiş* bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. *Hayal edilmiştir* çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder."²⁸ Hakiki tarihsel, geleneksel, manevi ve dinsel bağlarla bağlanmayan üyelere sahip olan ulus devlet, aynı zamanda ideolojilerin savaş meydanıdır, daha ötede etnisitelerin savaş meydanı. Fikirlerin, halkların dansı değil, ideolojilerin, halkların savaşı. "Ulus devlet" diyordu Arslan, "halkının dansını icra edemez."²⁹ Çünkü ulus devletin elitleri jakobendir. Bir dene-tim ve disiplin toplumu yaratmak isterler. Halkının geleneklerini görmezden gelir veya onlara aşağılayarak bakar. İnandığı ideolojiye dayanan projeyi halka rağmen hayata geçirmek en temel arzusudur. Türkiye'de bu elitist vizyon ya da ideoloji, Batıcı bir vizyon ya da Batılı ideolojilerdir: Pozitivizmdir; Bili-mizmdir; Kemalizmdir; sosyalizmdir; feminizmdir; İslamizmdir... (İslamizm de özünde bir "-izm"dir ve en az rakipleri kadar Batılıdır) Batı'ya göre bir dünya görüşü, Batı'ya göre yeme içme, giyinme, Batı'ya göre kutlama ve eğlenme,

27 James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, 2008, s. 138.

28 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, İstanbul, 1995, s. 20.

29 Arslan, "İmparatorluğun Dansı", s. 62.

kıscası yaşama(-ma) vizyonu. Ya da Batı'ya göre bir Batı karşıtlığı. Kendi halkının İslam'ı yaşayışını beğenmeyecek kadar jakoben.

Fransız düşünür Michael Foucault Amerikan mutfağına bayılırmış: “Güzel bir klüp sandviç, bir de kola. Benim zevkim bu. Vallahi. Tabi bir de dondurma.”³⁰ Böyle diyor Foucault karnı acıkınca. Amerikan mutfağı köksüzdür çünkü Amerika'nın Avrupa gibi bir tarihi yoktur. Foucault onu sevebilir çünkü Foucault da köksüzdür, Fransızdır ama köksüzdür, düşüncede köksüzlük; “yersiz ve yurtsuz oluşun olumlanması”. Ancak biz köksüz değiliz. Arslan'ın da ifade ettiği gibi, Türk mutfağı ulus devlet mutfağı değil, İmparatorluk mutfağıdır. Halk dansları, Batılı dans değil, İmparatorluk danslarıdır. Otantik danslar otantik mutfaklar gibi İmparatorluğa aittir.³¹ Ulus devlet ise dar gelen bir kıyafet, elimizi kolumuzu bağlayan bir deli gömleğidir. Ulus devlet sandviç, hamburger, patates cipsi, ketçap ve koladır. Farklı olarak belli ki bu deli gömleği aslında idrakimize giydirilmiştir: dans edemeyelim diye.

Ben şahsi olarak çağların esiri olmamak adına yeryüzünde var olmuş hiçbir şeyin kaybolmadığına inananlar tayfasındanım. Bir çağda ortaya çıkıp sonra kaybolmuş olanın gelecek çağlardan birinde yeniden ortaya çıkmaya çağının garantisi yoktur. İsterseniz dinler ve uygarlık tarihinin büyük yazarı Mircea Eliade'yi okuyun. Yaşadığımız hadiseler bu tespitin birer nişanıdır. Bugün İmparatorluktan ulus devlete geçişle birlikte dışlanmış olan ne varsa geri geliyor. İmparatorluk bakiyesi halklar sınırlarımıza dilleriyle, gelenekleriyle, mutfakları ve kültürleriyle akın ediyorlar. Sokaklarımızdaki İngilizce tabelaların yanına Arapça harflerle yazılmış tabelalar mahcup bir şekilde de olsa iliştiliyor. Bugünkü CHP'nin, kadim, Kemalist ve sekülerist parti çizgisinden sapışıyla birlikte kurucu liderinin dışarda bırakmak istediği şey seküler mahfillere geri dönüyor: “din”. “Mustafa Kemal'in hatalarından bir tanesi” der Şerif Mardin, “bir kaynak olarak seküler eğitimin ve bir ideoloji olarak milliyetçiliğin birlikte İslam'ın yerini alabileceğine, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu iki temel dayanağının İslam'ın bütün işlevlerinin yerini doldurabileceğine inanmasıydı.”³² Cumhuriyeti temellendirme amacıyla Osmanlıları atlayıp tarihte çok daha gerilere gitmekle, *Türk Tarih Tezi* gibi tezlerle³³ Osmanlı'dan miras aldığımız sorunların çözülemediği çok açıktır. Ulus devlet gömleği, imparatorluk bakiyesi halklara dar gelmektedir.

30 Foucault'tan zikreden Steinweg Marcus, *Aşıkârlık Dehşeti: Sahte Kesinlikler*, çev. Erkan Ünal, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019, s. 26.

31 Marcus, a.g.m, s. 63.

32 Şerif Mardin, “Osmanlı İmparatorluğu”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları* içinde, ss. 177, 163-179.

33 Şerif Mardin, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Makaleler I: Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 238.

Bu kadar mültecinin ülkemize göçünden sonra daha da dar gelecektir. Problemlerimiz ulus devletin değil, imparatorluğun problemleridir.

Netice Yerine

Tarih bize imparatorlukların doğduklarını, yükseldiklerini ve çöktüklerini söyler: Roma, Habsburg, Çin, Osmanlı, Rus imparatorluklarının... Bu fikir tam da Batılı bir fikirdir. Aslında tarihsel teori kisvesindeki bir ideolojidir. Batının bu yükseliş ve çöküş söylemi işine gelmektedir. Osmanlı hastadır ve çökmüştür. Büyük Rusya parçalanmış ve çökmüştür vs. Bu söyleme muhataplarını da inandıran Batılı güçlerin yeni kurulacak düzende söz sahibi olmaları zor olmamıştır. Hâlbuki hakikat farklıdır. İmparatorluklar kurumsal değişimler geçirseler, bazı kurumları toptan ilga etseler bile imparatorluk halkları çökmez, ortadan kaybolmaz. İmparatorluk halkları bakidir. Onları ilga edemezsiniz. Yok sayamazsınız. Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi Türkiye'de de, başka imparatorluk topraklarında da bu böyledir; 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin okyanus ötesi müdahaleleri kapitalist uygarlıkta ve ulus devletler çağında bile imparatorluk kavramını yeniden herkesin gündemine sokmuştur. T.S. Eliot'un bu gerçeğin farkında olarak şöyle söylüyordu: "Avrupa uygarlığını miras aldığımız sürece, hepimiz hala Roma İmparatorluğu vatandaşlarıyız."³⁴ İmparatorlukların ismi değişse de halkları bakiyse, meselemiz ulus devlet anlayışının ve vizyonunun bu halkları nasıl kucakladığı ya da kucaklayacağıdır. Miyopluğu bırakalım. Bu kontekstte asıl sorun, demokratik bir ulus devlete değil, "demokratik bir imparatorluğa" nasıl dönüşeceğimiz sorunudur. Bugün yaşadığımız problemler olan etnisite, kent, göç, yükselen mülteci düşmanlığı, dinî ve seküler meselelerle ilgili tanıma ya da hoşgörü, dış politika, Kürt meselesi, Suriye, Kıbrıs, eğitim, ana dilde eğitim vb. konulardaki bütün problemler ulus devletin değil, demokratik bir imparatorluğun problemleridir. Şimdi ortaya çıkmamış tersine bize geçmişten miras kalmıştır. Alexander J. Motyl'un dediği gibi, "emperyalizm geçmişe ait olsa da imparatorluk geleceğe ait olabilir."³⁵ Hatta imparatorluk kavramı bütün ekonomik sistemlerden daha kalıcı olabilir. Bu yüzden Türkiye dar ulus devlet vizyonunu süratle terk etmelidir yoksa yukarıda ifade edilenler ve diğer problemlerini çözemez. Türkiye bunu yalnızca mekân vizyonundaki genişlemeyle gerçekleştirebilir. Schmitt'in dediği gibi, "mekân genişlemesi aynı zamanda derinlere inen bir kültür dönüşümüdür." Yalnızca savunma sanayine, ticarete eğilerek bu yapılamaz, aynı zamanda kültüre ve eğitime de eğilmek gerekir. Türkiye'nin bu meyanda Batı'ya olduğu kadar Afrika, Asya ve uzak doğuya,

34 Eliot'tan zikreden Barış R., Ünlü, a.g.m, s. 257.

35 Alexander J. Motyl, "İmparatorluğu Düşünmek", *İmparatorluk Sonrası*, ss. 47, 35-47.

hatta bize sosyolojik olarak çok benzeyen Latin Amerika'ya açılması önemlidir. İmparatorluk bakiyesi halkları kucaklaması dar ulus devlet vizyonunu aşması için elzemdir. İstikrarlı bir siyasi, kültürel ve ekonomik bütünlüğü sağlamak istiyorsa Türkiye'nin entelektüel ve siyasi elitleri imparatorluk geçmişlerine dönmek zorundadırlar. Barkey'in de dediği gibi ulus devletin üyeleri olarak bizler şu soruyu sormak zorundayız: "geçmişimizdeki imparatorluk nasıl oldu da bu kadar uzun süre uyumlu ve barışçıl şekilde farklı halkları bünyesinde barındırabildi?" Bu soruyu sormalı ve cevaplamaya çalışmalıyız. Dağılan imparatorluğun romanını yazmak, tekrar tekrar yazmak zorundayız yoksa "Kanuni'nin Kılıcıyla odun yarmaya devam edeceğiz?"³⁶

Kaynakça

- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ARSLAN, Hüsamettin, "İmparatorluğun Dansı", *Derin Tarih*, Sayı: 67, İstanbul, 2017.
- BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar, Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2008.
- D'ENCAUSSE, Héléne Carrère, *Dünyayı Değiştiren Altı Yıl, 1985-1991, Sovyet İmparatorluğu'nun Yıkılışı*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- DOUZİNAS, Costas, *İnsan Hakları ve İmparatorluk, Kozmopolitanizmin Siyasal Felsefesi*, çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- FERGUSON, Niall, *İmparatorluk, Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- GOODY, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2000.
- HARVEY, David, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- İNALCIK, Halil, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.
- İNALCIK, Halil, *Seçme Eserleri, Devlet-İ Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, İstanbul.
- LACOSTE, Yves, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Ayrıntı Yayınları, çev. Selim Sezer, İstanbul, 2014.
- MANN, Michael, *Incoherent Empire*, Verso, Londra, 2005.
- MARDİN, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu", *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları* içinde, Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997.

³⁶ Ref'i Cevad Ulunay'dan zikreden Bardakçı Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 397.

- MARDİN, Şerif, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Makaleler I: Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- MOTYL, Alexander J., "İmparatorluğu Düşünmek", *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları* içinde, Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997.
- MÜNKLER, Herfried, *İmparatorluklar, Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantiği*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- SCHMITT, Carl, "Kara ve Deniz", *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme*, çev. Gültekin Yıldız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009.
- SCOTT, James C., *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, 2008.
- STEINWEG, Marcus, *Aşıkârlık Dehşeti: Sahte Kesinlikler*, çev. Erkan Ünal, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019.
- TAHİR, Kemal, *Notlar 13/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- TAHİR, Kemal, *Notlar/Çöküntü*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- TILLY, Charles, "İmparatorluklar Nasıl Yıkılır", *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, , s. 11-32 Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997.
- ÜNLÜ, Barış R., "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 65-3 ss. 237-266, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870159.pdf> (erişim:06.09.2019).